

Панченко С.М.

*Національний педагогічний університет
ім. М.П.Драгоманова*

ОСОБИСТІСНА ЗРІЛІСТЬ: СУТНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВИ АКТУАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

У статті проаналізовані наукові підходи до розкриття сутності феномена «особистісна зрілість», диференційовані та зіставлені поняття, що входять до проблемного поля дослідження. Наведено проміжні результати моніторингу особистісної зрілості педагогів та основні ідеї проекту «Школа особистісного зростання». Сформульовано аргументи на користь авторського припущення щодо перспектив актуалізації особистісної зрілості в умовах післядипломної освіти.

Ключові слова: *особистісна зрілість, особистісний потенціал, особистісне зростання, самоактуалізація, самоздійснення, післядипломна освіта, проект.*

Постановка проблеми

Реформаційні процеси, які сьогодні відбуваються у суспільстві, з особливою гостротою висувують вимоги до людини як до соціально зрілої, повноцінної особистості, визнають вирішальною роль суб'єкта, який здатний здійснювати соціальні зміни і змінюватися сам. Адже чим прогресивнішим є суспільство, тим досконалішу, більш зрілу особистість воно вимагає і формує для здійснення своїх завдань. З іншого боку, чим вища соціальна зрілість людей, тим швидше рухається суспільство у своєму прогресивному розвитку, тим швидше розв'язуються поставлені перед ним завдання.

Нині головною соціальною метою залишається соціалізація людини як члена професійної групи. Однак дослідження психологів доводять, що орієнтація тільки на розвиток професійної майстерності деформує особистість і перешкоджає істинному самоздійсненню людини. До того ж не кожна людина вміє самостійно актуалізувати свої внутрішні ресурси, стимулювати самоперетворювальну діяльність.

У період суспільних трансформацій об'єктом спеціального вивчення мають стати психологічні властивості суб'єкта, який прагне змін і вміє ними керувати, оволодіває ефективними стратегіями саморозвитку, здатний до мобілізації власних ресурсів, подолання особистісних деформацій та активізації своїх потенційних можливостей.

На особливу увагу науковців заслуговують причини й умови досягнення

людиною якісно нового рівня особистісної зрілості, вивчення ролі освіти у неперервному процесі особистісного зростання — розвитку соціально-психологічної компетентності особистості, здатності людини ефективно взаємодіяти з довколишніми.

Високий рівень особистісної зрілості, на нашу думку, дасть змогу людині усвідомити процеси самопізнання, саморозвитку та самореалізації як життєві цінності, створювати умови для самовдосконалення та самовиховання у життєдіяльності, пізнавати, актуалізувати, творчо формувати свою індивідуальність.

Людина мусить у своєму розвитку ставити нові задачі, які відкривають нові можливості для нових життєвих виборів особистості, для нових кроків до самоздійснення.

Метою даної статті є аналіз наукових підходів до розкриття феномена «особистісна зрілість», розстановка смислових акцентів учених щодо вікових аспектів даної інтеграційної властивості особистості, формулювання припущень щодо передумов і перспектив актуалізації особистісної зрілості людини дорослого віку в умовах післядипломної освіти.

Виклад основного матеріалу

У психології термін «зрілість» розглядається як «сукупний стан високого розвитку фізіологічних, інтелектуальних, вольових, моральних, соціальних параметрів людини. В генезисі спочатку настає біологічне і фізіологічне дозрівання організму, потім приходить психічна зрілість як показник роботи сенсорних, мнемічних, інтелектуальних функцій людини. Згодом настає моральна і світоглядна зрілість як свідчення соціальної зрілості особистості. Остання ґрунтується на ідейних переконаннях, сформованому світогляді та включає в себе оперативне, вправне й ефективно здійснення практичної діяльності» [7, 66].

Поняття «зрілість», яке стосовно людини означає стан досягнення нею повного розвитку, дослідники використовують як для опису певного періоду життя людини дорослого віку, так і для визначення високого рівня розвитку та характеристики процесу дозрівання як окремих якостей (статева зрілість, емоційна зрілість, громадянська зрілість, інтелектуальна зрілість, соціальна зрілість), так і особистості в цілому (особистісна зрілість).

Термін «особистісна зрілість» знаходимо у працях вітчизняних і зарубіжних вчених Л.Анциферової (1981 р.), Ю.Гильбуха (1994 р.), А.Реана (1995 р.), Д.Леонтьєва (2000 р.), М.Івкова (2002, 2009 рр.), Л.Овсянецької (2001 р.), Л.Потапчук (2001 р.), Т.Скріпкіної (2002 р.), Г.Дьоміної (2003, 2005 рр.), О.Штепи (2006 р.).

У самому широкому розумінні «особистісна зрілість» визначається як вищий рівень розвитку людини, пов'язаний з формуванням і стабілізацією у неї певних якостей. Однак аналіз наукової психологічної літератури дає змогу виз-

нати нечіткість експлікації зазначеного феномена, що часто призводить до його ототожнення з поняттями «психологічна зрілість», «соціальна зрілість», «зріла особистість» і виявляє потребу у диференціації цих понять.

У науковій літературі спостерігається неоднозначне тлумачення понять «особистісна зрілість», «зрілість особистості» та розуміння критеріїв психічно зрілої особистості: зріла і відповідальна людина в соціально-сексуальних стосунках (З.Фрейд); актуалізатор (Е.Шостром), соціально-корисний тип (А.Адлер); інтегрована, гармонійна і цілісна особистість (К.Юнг); его-ідентична особистість (Е.Еріксон); самоактуалізована особистість (А.Маслоу); особистість, що повноцінно функціонує (К.Роджерс) .

Існуючі протиріччя та невизначеність у науковому описі вказують на об'єктивну необхідність всебічного аналізу зазначених феноменів.

Психологічна зрілість «висвітлює рівень розвитку сенсорних, мнемічних, інтелектуальних та емоційно-вольових процесів, забезпечує високий рівень функціонування індивіда, його готовність аналізувати й усвідомлювати події і явища зовнішнього світу, що свідчить про високий рівень психічного розвитку людини. Особистість характеризується як цілісність, що самовизначається і складається зі ставлення до навколишнього світу, до інших людей та до себе самої. Особистісна зрілість на відміну від психологічної... характеризується якісним новоутворенням — здатністю до самопізнання» [9, 27–28].

Соціальна зрілість передбачає відповідність самопрезентації та поведінки людини вимогам та очікуванням суспільства, відповідальне виконання нею соціальних ролей, під яким розуміється дотримання певного сценарію виконання кожної ролі. Змістом же особистісної зрілості є відповідальна побудова власної ролі згідно із загальними моральними принципами та особистою місією [9, 28].

Проблемі розвитку особистості та досягнення нею особистісної зрілості присвячена велика кількість досліджень закордонних психологів (Е.Еріксон, В.Штерн, Г.Оллпорт, А.Маслоу, К.Роджерс, А.Адлер, В.Франкл, Ф.Перлз та ін.); радянських і російських учених (О.Леонтьєв, Б.Ананьєв, П.Якобсон, Л.Анциферова, О.Бодальов, Д.Леонтьєв, А.Реан, В.Максимова, А.Деркач, Б.Братусь, Д.Ельконін, Л.Божович, А.Асмолов, В.Столін, К.Абульханова-Славська, А.Петровський, Ф.Василюк); вітчизняних науковців (С.Максименко, М.Боришевський, Ю.Гільбух, Г.Дьоміна, П.Лушин, Т.Титаренко, Л.Долинська, В.Радул, О.Штепа, Л.Овсянецька, Л.Потапчук).

Складність визначення, суперечність експлікації об'єктивних критеріїв зрілості людини призводить до частоті заміни у психологічній літературі поняття «зрілість» поняттям «дорослість». Однак, на думку вчених, зокрема О.Бодальова [1], А.Реана [8], Ю.Долінської [2] ці поняття не є синонімами.

Розглядаючи співвідношення феноменів дорослості і зрілості, російський психолог О.Бодальов посилається на відомі приклади з повсякденного життя,

коли люди, досягнувши віку повноліття, виявлялися незрілими ні фізично, ні духовно-морально і були не готові до трудової діяльності. Психолог вважає: якщо повнолітня людина поводить у різних ситуаціях згідно із загально-людськими нормами моралі і основні цінності життя стали її власними цінностями, тоді можна із впевненістю говорити про її особистісну зрілість. В інших випадках, коли вона одних норм дотримується, а інші брутально ігнорує, одні цінності підтримує, а інші заперечує, можна стверджувати, що така людина в особистому плані є зрілою лише частково [1].

А.Реан зазначає, що на індивідуальному рівні поняття «зрілість» і «дорослість» не повністю синонімічні, особливо коли йдеться про дорослість і суб'єктивно-діяльнісну (професійну) зрілість. Ці поняття не є тотожними і характеризують різну психологічну реальність, коли мається на увазі особистісний рівень вивчення людини [8, 90].

Проблема зрілості, зауважує науковець, може розглядатися на рівнях індивіда, особистості, суб'єкта діяльності й індивідуальності. У межах іншої системи психологічних понять, розглядаючи зрілість людини, автор говорить про інтелектуальну, емоційну й особистісну зрілість. І в тій, і в іншій системі існує об'єктивна реальність, що окреслюється поняттям «особистісна зрілість», яку А.Реан вважає «...найбільш складним з усіх аспектів зрілості» [8, 90].

Особистісна зрілість, зазначає український психолог Ю.Долінська, — це якість, яка визначається перш за все віком людини аналогічно фізичній зрілості. Стосовно особистості йдеться про засвоєння моральних норм, принципів міжособистісного спілкування, поведінки у колективі і т.ін. Водночас особистісна зрілість не є функцією лише віку, результатом дорослішання. Вона визначається тими конкретними умовами, в яких формується і з якими вступає у взаємодію особистість. А тому є приклади як ранньої зрілості, так і дорослої інфантильності [2].

Аналіз наукових джерел із заявленої проблематики уможливує розгляд у проблемному полі феномена «особистісна зрілість» поняття «особистісний потенціал», «особистісне зростання», «самоактуалізація», «самоздійснення» та усвідомити їх співвідношення. По суті, особистісне зростання людини знаменує її перехід до зрілості, мудрості, свідомого способу життєдіяльності. У процесі особистісного зростання формуються здібності до ефективного відновлення власних життєвих сил, оптимального функціонування та повноцінного розвитку особистісного потенціалу людини. Терміни «самоактуалізація» та «самоздійснення» здебільшого використовуються для характеристики динамічного стану особистості, в якому вона перебуває, рухаючись до свого «акме»; прагнення людини до якомога повнішого вияву та розвитку своїх особистісних можливостей.

Питання вибору особистістю сфери реалізації себе є проблемою навчання та виховання [4, 47]. Базуючись на ідеї про детермінованість розвитку осо-

бистості процесом навчання, важливим соціальним детермінантом формування нової якості особистості у сучасному світі можна вважати освіту. Зміна функціонального імперативу системи освіти полягає у необхідності зміщення акцентів з фактора підготовки кадрів для потреб суспільства на фактор моделювання соціальних процесів через формування системи цінностей, життєвих орієнтирів і навичок, потреби в максимальному розвитку та здійсненні своїх можливостей та здібностей, готовності до змін. Зрозуміло, що таку функцію система освіти може виконати лише за умови безперервності, відтак основний тягар креативно-моделюючої функції освіти лягає на її післядипломну складову, яка і супроводжує людину упродовж всього її активного життя [5].

З-поміж багатьох означень поняття «післядипломна освіта» одним з найоптимальніших і точних, на наш погляд, є таке: удосконалення наукового та загальнокультурного потенціалу особистості, яка реалізується у діяльності спеціалізованих державних і приватних навчальних закладів засобами самоосвіти і керується державними стандартами відповідно до фаху певних рівнів кваліфікації за вимогами суспільно-економічного та науково-технічного прогресу [6].

У контексті соціально-економічних та освітянських реформ професорсько-викладацьким складом Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти визначаються функціональні пріоритети післядипломної освіти, ведеться постійний пошук оновлення її змісту, здійснюється апробація нових організаційних форм підготовки педагогів до життя за умов постійних змін. Досягненнями останніх років є стійкі педагогічні тенденції — особистісна орієнтація освіти, розроблення індивідуальних освітніх програм, авторських навчальних курсів, інноваційних освітніх проектів.

Так, ініціативною групою викладачів за підтримки адміністрації закладу розроблено освітній проект «Школа особистісного зростання». Основне завдання проекту — створення альтернативної моделі додаткової освіти дорослих, смисли і цілі якої спрямовані на актуалізацію особистісного потенціалу дорослих людей, в першу чергу педагогів області.

Підставами для запровадження проекту стали: наукове дослідження ідей особистісно орієнтованої освіти й психології особистісного зростання як теоретична та методологічна база проекту; моніторинг запитів педагогів щодо бажаних напрямів додаткової освіти, вивчення їхньої готовності до актуалізації внутрішніх ресурсів та допомога у виборі напряму особистісного зростання; відсутність альтернативних моделей додаткової освіти дорослих у Сумській області; досвід викладачів з організації курсів інтенсивного навчання, навчальних семінарів, тренінгів, дистанційного навчання; самофінансування проекту.

Місія проекту — організація та проведення авторських навчальних курсів інтенсивного навчання, семінарів, творчих майстер-класів, тренінгів як для педагогів області, так і для усіх бажаних осіб дорослого віку.

Для педагогів, які свого часу вивчали традиційну класичну педагогіку, дидактику, методику, проект «Школа особистісного зростання» відкриє людино-відповідний тип освіти, який ставить за мету реалізацію закладеного потенціалу, формування ключових соціально-психологічних компетенцій, оволодіння певними соціально-психологічними уміннями та навичками, прийомами міжособистісного спілкування, необхідними для успішного життя та діяльності.

Серед підготовчих заходів щодо запровадження проекту важливими є моніторингові дослідження, систематичне анкетування педагогів області, які відвідують курси підвищення кваліфікації, та прогнозуюча діяльність, які здійснюються викладачами кафедр психології. За результатами останніх опитувань, у яких брало участь 210 вчителів різних спеціальностей віком від 28 до 55 років, можна побачити тенденції усвідомлення педагогами змісту процесу особистісного зростання, задоволеності ними власним рівнем професійної майстерності й особистісної зрілості, готовності до додаткового інтенсивного навчання, спрямованого на актуалізацію власного особистісного потенціалу та визначення запитів щодо пріоритетних напрямів додаткової самоосвіти.

У розумінні педагогами сутності особистісного зростання рейтинг визначень виглядає так:

- постійний розвиток потенційних можливостей і внутрішніх ресурсів — 66,7% респондентів;
- набуття нових практичних навичок — 58% респондентів;
- розвиток здібностей — 45,7% респондентів;
- динамічний саморозвиток та самоздійснення — 39% респондентів;
- перегляд власної системи цінностей — 26% респондентів;
- подолання власних психічних проблем та особистісних деформацій — 22,9% респондентів;
- усвідомлення власних потреб і бажань — 16,2% респондентів;
- формування гуманних рис характеру — 5,7% респондентів.

Незначними виявилися показники задоволеності педагогами рівнем своєї професійної майстерності — 43,8%. Тільки 45,7% респондентів висловили задоволення рівнем свого особистісного розвитку, тоді як 41,9 % вчителів заявили, що ним не задоволені.

На запитання: «Чи вмієте Ви самостійно актуалізувати свої внутрішні ресурси, стимулювати самоперетворюючу діяльність?» 61% опитаних відповіли — «так», 14,2% — «ні», 24,8% — «не знаю».

До можливості додаткової освіти, покликаної створити умови для ефективного саморозвитку особистісного потенціалу й особистісного зростання, позитивно поставилися 92,4% опитаних, негативно — 0,9%, байдуже — 6,7%. Крім того, 77,1% респондентів висловили готовність скористатися можливістю інтен-

сивного додаткового навчання, і тільки 7,6% педагогів такою можливістю не скористалися б.

Відповідно до аналізу запитів слухачів курсів підвищення кваліфікації, популярними напрямками авторських курсів «Школи особистісного зростання» можна визнати такі, як: «Комп'ютерна грамотність» (69,5%), «Психологічна компетентність» (57,1%), «Здоров'язберігаюча діяльність» (44,2%), «Хобі — творча сторона мого „Я”» (29,5%), «Мистецька культура» (26,7%), «Популярний менеджмент» (21%), «Філологічний лікбез» (8,6%). Кожний напрям додаткової освіти дорослих містить цілий перелік авторських курсів (творчих майстер-класів, тренінгів, практикумів, семінарів), розробниками і викладачами яких є не тільки науково-педагогічні працівники інституту, а й запрошені фахівці.

Вільний вибір авторських навчальних курсів у проекті «Школа особистісного зростання» дасть можливість учасникам проекту самостійно вибудовувати власну освітню траєкторію не тільки у напрямі формування професійних компетентностей, а й у напрямі власного різнобічного розвитку й особистісного зростання. Зокрема, надзвичайно важливими завданнями є створення багатоврівневих індивідуалізованих навчальних планів, спрямованих на розвиток комунікативної компетентності та підвищення культури відносин, підготовку дорослих до наукової діяльності, розвиток творчих здібностей, формування потреби і здатності до самонавчання відповідно до інтелектуальних можливостей особистості тощо.

Наступними кроками щодо запровадження проекту стануть: унормування освітніх напрямів та навчального змісту додаткових авторських навчальних курсів; визнання гарантії на право індивідуалізації навчального плану (з урахуванням природних здібностей, психологічних особливостей індивіда) та вільного вибору педагогами необхідного для особистісного зростання авторського курсу; розширення контингенту слухачів курсів з наданням можливості отримати додаткову освіти безробітними, інвалідами, особами, що потребують оволодіння конкретними практичними навичками з урахуванням змін на ринку праці; визначення механізмів позабюджетного фінансування діяльності «Школи особистісного зростання» та замовників освітніх послуг; визначення рівня оплати праці викладачів тощо.

Висновки

Отже, чим прогресивнішим є суспільство, тим досконалішу, більш зрілу особистість воно вимагає і формує для здійснення своїх завдань. Долучаючись до процесу реформування освіти в Україні, післядипломна педагогічна освіта Сумщини концентрує зусилля на розробленні нових організаційно-педагогічних моделей та технологій навчання дорослих людей, заснованих на таких положеннях: у центрі технології — особистість; в основі навчальної діяльності —

співробітництво; роль слухача курсів у навчанні — активна; суть технології — актуалізація особистісної зрілості, розвиток особистісного потенціалу, самовдосконалення та самоздійснення дорослих людей. Авторські навчальні курси інтенсивного навчання (семінари, творчі майстер-класи, тренінги) у рамках проекту «Школа особистісного зростання» як для педагогів області, так і для усіх бажаючих осіб дорослого віку покликані виконати завдання формування ключових соціально-психологічних компетенцій, оволодіння певними соціально-психологічними уміннями та навичками, прийомами міжособистісного спілкування і мусить стати детермінуючою силою для особистісного зростання людини у дорослому віці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодалев А.А. Вершина в развитии взрослого человека: экзистенциальная и гуманистическая психология: публикации. — Режим доступа: <http://hpsy.ru/public/x796.htm>
2. Долінська Ю.Г. Самоактуалізація особистості майбутнього психолога у процесі професійної підготовки: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. / Ю.Г.Долінська. — К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2000. — 196 с.
3. Драганов М. Переход к зрелости как этап социализации личности / М.Драганов // Идеологический процесс и воспитание личности. — М., 1980. — 325 с.
4. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості / С.Д.Максименко. — К.: Вид-во ТОВ "КММ", 2006. — 240 с.
5. Панченко С.М. Концептуальні засади післядипломної освіти в контексті соціально-економічних та освітянських реформ / С.М.Панченко // Інноваційний розвиток суспільства за умов крос-культурних взаємодій: матер. конф.: у 6 ч. — Суми: СОІППО, 2008. — Ч. 4 (3). — С. 77–80.
6. Першукова О.О. Європейська багатовимірність в освіті / О.О.Першукова // Шлях освіти. — 2000. — № 4. — С. 24–27.
7. Психологічний словник / за ред. В.І.Войтка. — К.: Вища шк., 1982. — 215 с.
8. Реан А.А. Акмеология личности / А.А.Реан // Психологический журнал, 2000. — Т. 21. — № 3. — С. 88–95.
9. Штепа О.С. Пропріум зрілої особистості / О.С.Штепа // Практична психологія та соціальна робота, 2004. — № 2. — С. 26–35.

В статтє проанализированы научные подходы к раскрытию сущности феномена «личностная зрелость», дифференцированы и соотнесены понятия, входящие в проблемное поле исследования. Приведены промежуточные результаты мониторинга личностной зрелости педагогов и основные идеи проекта «Школа личностного роста». Сформулированы аргументы в пользу

авторского предположения относительно перспектив актуализации личностной зрелости в условиях последипломного образования.

Ключевые слова: *личностная зрелость, личностный потенциал, личностный рост, самоактуализация, самоосуществление, последипломное образование, проект.*

In the article the scientific approaches for the disclosing the essence of the phenomenon «personal maturity», which included in the problematic research filed, were analyzed, all notions were differentiated and matched. The pedagogues' personal maturity monitoring intermediate results and the project's «School of personal growth» main ideas were listed. The arguments, in favor of author's assumptions, relatively the prospects of the personal maturity actualization under the conditions of postgraduate education were formulated.

Key words: *personal maturity, personal potential, personal growth, self-actualization, self-fulfillment, postgraduate education, project.*